

6-aastaste laste kõne ja selle arendamine

HÄÄLDAMINE

- Laps hääldab oma kõnes ning etteõeldu kordamisel õigesti kõiki emakeele häälikuid ja tähenduselt tuttavaid sõnu.
- Hääldusvilumused on kinnistumas.
- Kui laps tundmatute sõnade hääldamisel eksib, siis suudab ta hääldust õige näidise järgi parandada.

Arendamine

- Harjutada võib võõrhäälikuid (*f, š, ž*) sisaldavate sageli kasutatavate sõnade hääldamist: *šokolaad, dušš, graaž, žele*.
- Kinnistada 3-5-silbiliste konsonantühendeid sisaldavate sõnade hääldamist.

SÕNAVARA

- Laps kasutab kõnes õigesti aega väljendavaid mäarsõnu *eile, täna, homme*.
- Kasutab kõnes mõningaid sünonüüme (sarnase tähendusega sõnu) nt *jookseb, lippab, sibab, sörgib*.
- Mõistab samatüveliste sõnade tähenduste erinevusi (*joonistaja, joonistus, jooneline*).
- Kasutab sihilisi ja sihituid tegusõnu (nt *veereb – veeretab, sõidab – sõidutab*) õigesti vastavalt nende tähendusele.
- Nimetab ühe õpitud kategooria piires vähemalt kaks sõna (nt *lilled – tulp, roos*).
- Oma kõnes kasutab laps vähem ase- ja mäarsõnu, sest ta hakkab järjest enam arvestama kuulajaga.
- Seoses tärgava huviga sotsiaalsete suhete ja eetiliste probleemide vastu hakkab laps kasutama rohkem inimest ja inimese tegevust iseloomustavaid sõnu (*kurb, õnnelik, aus, lohakas*).

Arendamine

- Täiskasvanu selgitab oma, lapse, raamatutegelaste tundeid ja käitumist. Ta suunab last arutlema oma ja kaaslaste käitumise üle, andma käitumisele hinnanguid ja neid põhjendama (*Ma olen kurb, sest ... Mida ... tundis, kui ...? Miks ta nii ütles/tegi?*).
- Ilmavaatlusi tehes saab õpetada ilma kirjeldama, eri aastaegade ja päevade ilma võrdlema (*Täna on ilm päikseline, aga eile oli pilvine/vihmane*).
- Õpetada last tegema kokkuvõtteid tehtust ja plaane koostama, kasutades vastavaid mäarsõnu (*Eile tegime ..., käisime ... Mida teeme täna hommikul/õhtul? Mida me homme teeme?*).
- Abstraktsemate sõnade tutvustamiseks, millel puudub vahetu seos tajuba, saab kasutada

lühitekste, kus kirjeldatakse kellegi käitumist lastele tuttavas situatsioonis, tegelase mõtteid, tundeid (*kiitlema, hädaldama, häbi tundma, aus, vapper, õel, abivalmis*).

- Et aidata mõista lapsel ülekantud tähendusi (võrdlusi ja metafoore; nt *muruvaip*), tuleb täiskasvanul nimetada võrreldavaid nähtusi (nt *mur* ja *vaip*), aidata lapsel leida nende ühised tunnused (nt *Vaip on pehme; Muru on pehme; Muru ja vaiba peal saab kõndida; muru kasvab maa peal; Vaip on põrandal*), leida tunnus(ed), mille alusel ülekanne on tehtud (*Pehmed, nende peal saab kõndida*).
- Sõnakasutuse täpsustamiseks ja keelenormi tunnetuse kujundamiseks sobivad verifitseerimisülesanded (s.o tähendusliku või grammatilise õigsuse määramine: *Kuidas on õige? Kas lai tee või jäme tee? Kõrge maja või pikk maja? Kõrge mees või pikk mees? Kuula, kes räägib õigesti, kas Pipi või Pätu! Loeja või lugeja*) ja korrektuurülesanded (*Kuula, kas Pipi räägib õigesti! Paranda teda! Triibune seelik, liivalised püksid*).

GRAMMATIKA

- Laps kasutab oma kõnes õigesti saava ja rajava käände vorme (*saab lauljaks, jookseb kivini*).
- Märkab grammatikavigu täiskasvanu kõnes (nt *lugeb pro loeb, mõmmi maga pro mõmmi magab, lillene pro lilleline, seen kasvab all kuuse pro seen kasvab kuuse all*) ja osutab neile.
- Kasutab oma kõnes enamasti õigesti umbisikulist tegumoodi (*loetakse, pesti*).
- Mõistab kõnes väljendatud grammatilisi suhteid: ta ei toetu mõistmisel enam ainuüksi situatsiooniloogikale, vaid suudab arvestada ka grammatilisi suhteid (nt mõistab, et järgnevad laused tähistavad sama suhet: *Ruut on ringist allpool. Ring on ruudust ülevalpool. Ringist allpool on ruut. Ruudust ülevalpool on ring*).

Arendamine

- Soovitav on juhtida laste tähelepanu kujundlikele väljenditele (nt võrdluslaused *nahk oli valge nagu lumi*), tuues välja võrdluse aluseks oleva tunnuse (*mõlemad on valged*); õpetada last selliseid võrdlusi ise moodustama.
- Tähelepanu lause grammatilisele tähendusele aitavad pöörata nn vigurkorraldused: *Joonista kriidiga pliiats! Joonista pliiatsiga kriit! Joonista ringi alla ruut! Joonista ruudu alla ring!*
- Keerukate grammatiliste konstruktsioonide mõistmist saab harjutada piltide valikuga või aplikaatsioonide paigutamisega (nt *Ruut on ringi all. Ringi all on ruut. Pane ruut ringi alla! Pane ruudu alla ring!*). Oluline on eristada ülesanded nii, et laps saaks orienteeruda mõistmisel ainult sõnajärjele.
- Põimlauset mõistmise oskuse kujundamiseks võib esitada küsimusi kuuldud lause kohta

(Enne seda, kui konn sääski püüdma hakkas, ujus ta kaldale. Mida tegi konn enne?

Pärast?); kasutada võib ka verifitseerimis- ja korrigeerimisülesandeid (Kas nii on õige?

Ütle õigesti! Vihma hakkas sadama, sest lapsed võtsid vihmavarju. Mikk sõi külma lund, sest tal jäi kurk haigeks.).

- Jätkub lausete ühendamise ja sisestamise õpetamine (Rong sõidab Tallinnasse. Rong veab kaupa. → Kaubarong sõidab Tallinnasse; Ema riputab seeliku nööri. Ema iputab püksid nööri. → Ema riputab seeliku ja püksid nööri.).
- Lausete muutmise oskuse arendamiseks võib moodustada pöördlauseid (nt Jänes on põõsa taga. Põõsas on ...; Hiir on väiksem kui elevant. Elevant on ...; Buss sõidab auto ees. Ütle lause auto kohta!).
- Laadivahelduslike sõnade ja lõpuvariantide õige valiku harjutamiseks sobivad verifitseerimis- ja korrektuurülesanded (nt Kes räägib õigesti, Krõll või Pätu? Krõll: Vihma sadab. Pätu: vihma sajab. Pipi: Oi kui palju maasikaid! Kas Pipi ütles õigesti? Aita Pipit!).
- Vestlussituatsioonis on otstarbekas suunata last kasutama sama käändevormi erinevates tähendustes (nt Õhtul puges jänku oma pessa. Kellel on kõht tühi? Jänkul oli kõht tühi. Jänku tahab kapsast süüa. Kus on kapsas? Kapsas on laual. Kapsal roomas ussike.).

TEKST

- Laps annab kuulnud teksti sisu edasi täiskasvanu suunavate küsimuste/korralduste abil üksteisega seotud lausungitega (seob peamiselt väljenditega: ja siis, siis, ja).
- Räägib oma kogemusest seotud lausungitega (seob peamiselt väljenditega: ja siis, siis, ja).
- Kirjeldab (jutustab oma sõnadega) kuulnud teksti sündmuste järgnevust ja põhjusi ning tegelaste käitumist.

SUHTLEMINE

- Räägib iseendast ja esitab küsimusi täiskasvanu kohta (nt Kus ja kellega elab? Kas tal on lapsi?).
- Kasutab ja mõistab suhtlemisel nalja, narritamist.
- Püsib teemas, vajadusel läheb kaasa teemamuudatusega, vastab teiste algatatud teemadele.
- Laps eristab olulist infot ebaolulisest ja annab edasi peamiselt olulist infot. Lapse jaoks on eelkõige oluline see, mis seostub tema emotsioonidega.

Arendamine

- Kujundada oskus arutleda lühidalt lapsele oluliste probleemide üle (Miks ma lähen

koolikatsetele, miks ma tahan sünnipäevaks koera).

- Arendada oskust mõista tekstis varjatud mõtet ja põhjus-tagajärg-eesmärk-seoseid. Põhjus (*Miks?*) seostub tegevusele eelneva situatsiooniga, eesmärk (*Milleks?*) on aga seotud tegevuse tulemusega.
- Kujundada oskust seostada jutustamisel lauseid loogilisi suhteid väljendavate sõnadega (*seejärel, selleks, seetõttu* jne).
- Jutu väljamõtlemine etteantud teemal (*Täna tegid plastiliinist liblika. Pane oma liblikale nimi ja mõtle tema kohta jutt.*). Eelnevalt tuleks arutleda, millest rääkida (nt liblika välimusest, kuhu liblikas võib lennata, milline on liblika tuju jne).
- Kuuldud teksti, õpetaja või kaaslase jutu/teksti täiendamine uue, väljamõeldud infoga ehk algse teksti muutmine (*Hunt oli alla neelanud nii Punamütslikese kui vanaema. Mis oleks juhtunud edasi, kui jahimehed poleks tulnud?*).
- Lausete seostamine tekstide võrdlemise teel: nt Orav rääkis nii: *Karu läks metsa. Karu oli näljane*. Rebane rääkis nii: *Karu läks metsa. Ta/mesikäpp oli näljane*. Orav rääkis nii: *Mari korjas maasikaid ja sõi kõhu täis ja läks koju ja heitis magama*. Rebane rääkis nii: *Mari korjas maasikaid ja sõi kõhu täis. Seejärel läks ta koju ja heitis magama*. Kes jutustas paremini – orav või rebane?
- Kuuldud teksti analüüs põhjus-tagajärg-seoste osas ja seostamine lapse kogemustega (*Kuidas sina oleksid teinud/käitunud?*).
- Tegelaste iseloomustamine kuuldud teksti põhjal täiskasvanu abistavate küsimuste toel. Tegelase (nii välimuse kui iseloomu) võrdlemine endja ja/või kaaslase omaga.

LUGEMISE JA KIRJUTAMISE ESMASED OSKUSED/ ETTEVALMISTUS

LUGEMISEKS-KIRJUTAMISEKS

- laps häälib täiskasvanu abiga (järele korrates, materialiseerimise toel) 1-2-silbilisi sulghäälikuta ja häälikuühendita sõnu.
- Määrab hääliku asukoha (alguses, lõpus, keskel) häälikuühendita sõnas.
- Kordab täiskasvanu eeskujul eri vältes kahest sõnast koosnevaid ridu (nt *koli-kolli* (III v.); *koli-kolli* (II v.); *koli-kooli* (III v.); *koli-kooli* (II v.)).
- Loeb üksikuid sõnu kindlas situatsioonis (nt poe- ja tänavanimed, sildid).

Arendamine

- Häälimiseks valida 1-2-silbilisi häälikuühendita sõnu. Häälimisoskuse kujundamiseks on soovitatav rühmitada sõnad häälikulise koostise ja silbistruktuuri järgi (sulghäälikuta 2-häälikulised sõnad: kinnine ja lahtine silp (*uus – suu*); 3-häälikulised sõnad, milles

vältekandja (teistest pikem häälik) on sõna lõpus (*sall, lill*), sõna keskel (*saal*); 2-silbilised I-vältelised sõnad (*ema, muna, isa, onu* jne). Kui sellise struktuuriga sõnade puhul vigu ei esine, siis lisanduvad häälikuühendiga sõnad (*sai, pirn, silmad*).

- Hääliku olemasolu ja asukoha määramise oskuse harjutamiseks sõnas sobib nt *Kalamäng* (*Kuula, kas ... häälik on sõna alguses, sees (keskel) või lõpus! Tõsta kala pea, keha või saba!*).
- Sõnade võrdlemine häälikkoostise alusel (missugused häälikud on sõnades samad, missugused erinevad, nõõpidest, klotsidest vms laotud sõnades sarnastele häälikutele osutamine või sarnaste häälikute ühendamine skeemil joontega).
- Uute sõnade moodustamine ühe hääliku muutmise teel (*pall – pill – põll – pull*).
- Harjutada kuulmise teel teistest pikema hääliku leidmist sõnast. Eelnevalt hääldab sõna täiskasvanu või laps ise. Otsustamisel toetutakse sõnade võrdlevale hääldamisele. Nt *Kuula, milline häälik kostab teistest pikemalt? SAAL*. Laps: *L*. Täiskasvanu: *Kuula, ma ütlen nii, et L on pikem! SALL*. *Saime teise sõna. Meie sõna oli SAAL*. Kontrollimiseks saab alati kasutada võrdlevat hääldamist.
- Lugemisoskuse arendamiseks soovitatakse jätkata sõnamõistatusmängudega (sünteesiharjutused, s.o täiskasvanu häälimise järgi sõna äraarvamine), milles sõnad on häälikstruktuurilt keerukamad ja pikemad kui laste poolt analüüsitud sõnad (3-4-silbilised, häälikuühenditega sõnad, liitsõnad).
- Enesekontrollioskuse kujundamiseks ja hilisema aimamisi lugemise vältimiseks võib lugemiseks esitada sõnu sarjadena. Ühes sarjas (rühmas) on häälikstruktuurilt sarnased sõnad (nt *siil, saal, sool*). Laps loeb sõna ja leiab vastava pildi.

Koostanud: Liisa Vels, logopeedia II kursuse magistrant

Kasutatud materjalid:

M. Hallap, M. Padrik. 2008. *Lapse kõne arendamine*. Tartu Ülikooli Kirjastus

TÜ õppekava arenduskeskus. 2006. *Valdkond: KEEL JA KÕNE*